

נשיא ומייסד
הרב שאול ישראלי זצ"ל

מופק בסיוע של:
ההסתדרות הציונית העולמית
המחלקה לשירותים רוחניים בתפוצות

חֵמְדָּה יָמִימָה

HEMDAT YAMIM

וילך תשע"ג

פרשת שבוע

שׁוֹבָה יִשְׂרָאֵל – "משיב בן שב"

הרב יוסף כרמל, ראש כולל "ארץ חמדה"

שבת שובה נקראת על שם ההפטרה שפותחת בקריאה:

"שׁוֹבָה יִשְׂרָאֵל עַד יִקְנֶךָ אֱלֹהֶיךָ" (הושע י"ד ב).

הפעם נעסוק בנביא הושע בן בארי, שורשיו והרקע לפעילותו הנבואית.

המדרש בפסיקתא רבתי דורש:

"שׁוֹבָה יִשְׂרָאֵל ... זהו שנאמרה ברוח הקודש ע"י שלמה: "מִפְּרִי פִי אִישׁ יִשְׁבַּע טוֹב וּגְמוּל יָדֵי אָדָם יִשִּׁיב לוֹ" (משלי י"ב י"ד).

כנגד מי אמר שלמה המקרא הזה? לא אמרו אלא כנגד תשובתו של ראובן שנאמר: "וַיָּשָׁב רְאוּבֵן אֶל הַבּוֹר וְהִגִּיה אֵין יוֹסֵף בְּבוֹר וַיִּקְרַע אֶת בְּגָדָיו" (בראשית ל"ז כט) ר' אלעזר אומר בשקו ובתעניתו היה יושב על אותו מעשה שאירע ולא נפנה משקו ומתעניתו. בא והציץ בבור והנה אין יוסף בבור (שם) אמר לו הקדוש ברוך הוא: ראובן אתה בקשת להשיב את יוסף, בן חביב לאביך, חייך שבו בן בנדך ישיב את ישראל בתשובה שלימה לאביהם שבשמים ואיזה זה הושע בן בארי. הדא הוא דכתיב: "דְּבַר יִקְנֶךָ אֲשֶׁר הִיָּה אֶל הוֹשֵׁעַ בֶּן בְּאָרִי בִּימֵי עֲזִיָּה יוֹתָם אָחֻז יִחְזַקְיָה מֶלֶכִי יְהוּדָה וּבִימֵי יִרְבֵּעָם בֶּן יוֹאָשׁ מֶלֶךְ יִשְׂרָאֵל: תַּחֲלַת דְּבַר יִקְנֶךָ בְּהוֹשֵׁעַ (הושע א' א-ב) וכתוב: "וּבְגֵי רְאוּבֵן בְּכוֹר יִשְׂרָאֵל ... בְּאָרֶה בְּנוֹ אֲשֶׁר הִגְלָה תִלְגַּת פְּלִנְאָסֶר מֶלֶךְ אֲשֶׁר הוּא נָשִׂיא לְרְאוּבֵינִי" (דהי"א ה' א, ה) ... , א"ר ברכיה אמר לו הקדוש ברוך הוא לראובן אתה פתחת בתשובה תחלה חייך הושע בן בארי בנדך יבא ויפתח להם לישראל בתשובה שנאמר: שׁוֹבָה יִשְׂרָאֵל עַד יִקְנֶךָ" (הוספה א פיסקא ג).

נוכל ללמוד ממדרש זה כמה דברים:

- א. שליחתו של הושע בן בארי להחזיר את העם בתשובה, היא המשך פעילותו של ראובן זקנו, שהיה הראשון ששב בתשובה על חטא מכירת יוסף. יש בשליחתו של הושע גם שכר לראובן על חזרתו בתשובה ועל כך שהיה הראשון שהורה תשובה ל"בת השובבה".
- ב. הושע היה נסיך משתי בחינות:
 1. הוא היה נביא בן נביא. אנו למדים זאת מכך שבראש ספרו נזכר גם אביו. וז"ל המדרש: "אמר רבי יוחנן: כל נביא שנתפרש שמו ונתפרש שם אביו - נביא ובן נביא" (ויקרא רבה פרשה ו). חז"ל גם גילו לנו היכן נמצאת נבואתו בתנ"ך (עיינו ויקרא רבה פרשת ויקרא פרשה ו).
 2. הוא היה בנו של הנשיא האחרון של שבט ראובן. כנראה שהנביא בארה עמד בראש שיירת הגולים כאשר תגלת פלנאסר-מלך אשור הגלה את שבטי הצפון ואת שנים וחצי השבטים ששכנו בעבר הירדן המזרחי.
- ג. הושע נשלח לקרא לתשובה ולנחם את עם ישראל דווקא בזמן שהיה נראה כי, ח"ו, הקב"ה גירש את עם ישראל וניתק, ח"ו, את הקשר עם, על ידי שליחתם לגלות. לכן דווקא בהפטרה שנקרא השבת החותמת את ספרו יתנבא הושע בסגנון שיר השירים:

"אֶהְיֶה כְּשֵׁל לְיִשְׂרָאֵל יִפְרַח פְּשׁוּשָׁה וַיֵּךְ שְׂרָשָׁיו פְּלִכְנוֹן: יִלְכוּ יִנְקוּתָיו וַיְהִי כְּזֵית הוֹדוֹ וְרִיחַ לוֹ פְּלִכְנוֹן: יִשְׁבוּ יִשְׁבֵי בְּצֵלוֹ יַחֲיוּ דָגָן וַיִּפְרְחוּ בְּגִפְן זָכְרוּ פְּיִין לְכְנוֹן" (הושע פרק י"ד ו-ח).

הוא יכריז כי הקשר בין עם ישראל לאלקיו לא ינותק לעולם. לעתיד לבא ישמע שוב קול התור. עיינו גם בדברינו לפרשת האזינו- שובה תשס"ד.

הבה נתפלל כי נזכה להמשך התקיימותן של נבואות אלה ואחרות שהבטיחו כי שיירות הגולים יישנו כיוון ועם ישראל יחזור בהמוניו אל ארצו ואל אלקיו בבי"א.

לרפואה שלמה ובריאות איתנה בתוך כל שאר חולי עמו ישראל
שמואל בן נורית ונחשון רבנשטיין

לע"נ ר' מאיר בן יחזקאל שרגא ברכפלד ז"ל	לע"נ רבי יעקב בן אברהם ועיישה סבג ז"ל	לע"נ הרב אשר וסרטיל ז"ל נלבי"ע ט' בכסלו תשס"ט

ERETZ HEMDAH
2 Brurya St. P.O.B 8178 Jerusalem 91080
Tel: 972-2-5371485 Fax: 972-2-5379626

ארץ חמדה ע"ר
רח' ברוריה 2 ת.ד. 8178 ירושלים 91080
טל' 02-5371485 פקס: 02-5379626

Email: info@eretzhemdah.org

web-site: www.eretzhemdah.org

www.yeshiva.org.il ניתן לקרוא את הדברים גם באתר האינטרנט

ברוך – הכושי שהפך את עורו

ברוך בן נריה מופיע בספר ירמיהו כסופרו של הנביא. העיון בספר מגלה שבשלב מסוים הוא חדל לשמש כסופר; ויש לברר את הסיבה לכך.

כידוע, הנבואות בספר ירמיהו אינן מסודרות לפי זמניהן; ופעמים רבות שנבואות מימי מלכים מאוחרים – מופיעות לפני נבואות מימי מלכים שקדמו לו. ירמיהו החל לנבא כארבעים שנה לפני חורבן הבית. בתחילה, ירמיהו היה מופיע לבדו בפני העם¹. בשנה הרביעית למלכות יהויקים, מופיע ברוך לראשונה בתור סופרו של ירמיהו (לו). "וַיְהִי בַשָּׁנָה הָרְבִיעִית לַיהוֹיָקִים בֶּן יֹאשִׁיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה הָיָה הַדְּבָר הַזֶּה אֶל יִרְמְיָהוּ מֵאֵת ד' לֵאמֹר: קח לך מגלת ספר וכתב עליה את כל הדברים...". ירמיהו נצטווה לכתוב; אך ברוך משמש כיד ימינו – כפשוטו! וברוך הוא זה שכותב בפועל: "...וַיִּכְתֹּב בְּרוּךְ מִפִּי יִרְמְיָהוּ אֵת כָּל דְּבָרֵי ד'". ברוך הסתכן וקרא עבור ירמיהו נבואות חורבן בצבור. הדבר הכעיס את המלך יהויקים; ושניהם נאלצו להסתתר מפניו. לאחר מכן, כאשר הבבלים צרו על ירושלים, כוחו של יהויקים הוחלש; וירמיהו לא חשש עוד מפניו. הקב"ה הורה לירמיהו (לה) לקרוא לבני הרכבים למקדש, כדי להוכיח באמצעותם את עם ישראל. ירמיהו ביצע כל זאת בעצמו; ולא מוזכר שברוך עזר לו. בפשטות, ברוך אינו משמש עוד כעוזרו האישי של ירמיהו.

גם לאחר מכן בימי צדקיה, ברוך אינו מופיע כעוזרו של ירמיהו אלא כאדם שירמיהו בוטח בו. ירמיהו כותב בעצמו ומוסר לו את הספר (השטר) שבו הוא גאל (קנה) קרקע. ברוך מוזכר שם בייחוס של אבי-אביו (ירמיהו לב, י-יב): "וַאֲכַתְּבִי בְּסֵפֶר... וְאָתַן אֶת הַסֵּפֶר הַמְּקַנָּה אֶל בְּרוּךְ בֶּן נְרִיָּה בֶן מַחְסִיָּה". הפרוט הארוך של הייחוס מרמז, שהעובדה שברוך הוא אדם נאמן קשורה לייחוס של משפחתו². אם ירמיהו היה נותן את הספר לברוך רק מפני שהוא היה עוזרו האישי – לא היה צורך לייחס אותו עד לאבי-אביו. בפשטות, באותה העת - ברוך לא שימש עוד כעוזרו האישי של ירמיהו.

י' מנוחה' לא מצאתי

בהמשך הספר (מה) מתברר על מצוקה שברוך היה נתון בה בשמשו כסופרו האישי של ירמיהו:
"הַדְּבָר אֲשֶׁר דָּבַר יִרְמְיָהוּ הַנְּבִיא אֶל בְּרוּךְ בֶּן נְרִיָּה בְּכַתְּבוֹ אֶת הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה עַל סֵפֶר מִפִּי יִרְמְיָהוּ בַשָּׁנָה הָרְבִיעִית לַיהוֹיָקִים בֶּן יֹאשִׁיָּהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה לֵאמֹר: כֹּה אָמַר ד' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל עֲלֵיךְ בְּרוּךְ: אָמַרְתָּ אוֹי נָא לִי כִי יִסֹּף ד' יְגוֹן עַל מַכְאֲבֵי יַגְעֵתִי בְּאַנְחֹתַי וּמְנוּחָה לֹא מָצָאתִי: כֹּה תֹאמַר אֵלָיו כֹּה אָמַר ד' הִנֵּה אֲשֶׁר בְּנִיתִי אֲנִי הָרֶס... וְאַתָּה תִּבְקֹשׁ לְךָ גְדֵלוֹת אֶל תִּבְקֹשׁ כִּי הֲנִי מְבִיא רָעָה עַל כָּל בָּשָׂר נָאָם ד' וְנִתְתִּי לְךָ אֶת נַפְשְׁךָ לְשָׁלַל עַל כָּל הַמְּקֻמּוֹת אֲשֶׁר תֵּלֵךְ שָׁם:"
דברי ברוך - "יַגְעֵתִי וְלֹא מָצָאתִי", עומדים בבסיס האמרה הידועה (מגילה דף ו, ב): "אם יאמר לך אדם, יַגְעֵתִי וְלֹא מָצָאתִי, אֵל תִּתְּמָן!". אך זו בדיוק - היתה תלונתו של ברוך; תרגום יונתן ביאר את כוונתו וכתב: "וּנְבוּאָה לֹא אֲשַׁכַּחְתִּי". התרגום מרמז שברוך התרעם⁴, שהמשרתים הידועים של הנביאים (יהושע, אלישע) - זכו לקבל נבואה! ואלו הוא, ברוך, קיים בעצמו את ה"יַגְעֵתִי" – אך הוא לא זכה למצוא נבואה – שהיא ה"מְנוּחָה" שהוא חפץ בה. ירמיהו נצטווה להודיע לברוך, שלא יבקש "גְדֵלוֹת" לעצמו; והוא יקבל כ"שָׁלַל" (שכר) - את הצלת נפשו, למרות הרעה שתגיע על הארץ.

האיש שהגיע ל"מנוחה" המיוחלת

שָׂרְיָה, אחיו של ברוך, מוזכר כמי שהצליח להגיע ל"מנוחה" (ירמיהו נא, נט-סד):
"הַדְּבָר אֲשֶׁר צִוָּה יִרְמְיָהוּ הַנְּבִיא אֶת שָׂרְיָה בֶן נְרִיָּה בֶן מַחְסִיָּה בְּלָכְתּוֹ אֶת צְדָקְיָהוּ מֶלֶךְ יְהוּדָה בְּבֹל בַּשָּׁנָה הָרְבִיעִית לְמָלְכוֹ וּשְׂרָיָה שֶׁר מְנוּחָה: וַיִּכְתֹּב יִרְמְיָהוּ אֵת כָּל הַרְעָה אֲשֶׁר תִּבְּוֹא אֶל בְּבֹל אֶל סֵפֶר אֶחָד... וַיֹּאמֶר יִרְמְיָהוּ אֶל שְׂרָיָה בְּבֹל בְּבֹל וְרָאִיתָ וְקִרְאָתָּ אֵת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה... וְהָיָה כְּכַלְתֶּךָ לִקְרֹא אֶת הַסֵּפֶר הַזֶּה תִּקְשֹׁר עָלָיו אֲבָן וְהִשְׁלַכְתּוֹ אֶל תוֹךְ פְּרֵת:"
שָׂרְיָה כיהן כשר במלכות צדקיה, והשתתף בהבאת מנחה (מס) לנבוכדנצר מלך בבל. ירמיהו הורה לשָׂרְיָה לבצע שליחות נבואית לרעת בבל. ירמיהו לא היה פונה אליו בסגנון של הוראה מגבוה - אם היה חשש ששָׂרְיָה יפגע מסגנון כזה. יש להסיק מכך, ששָׂרְיָה היה כפוף בעבר לירמיהו, ולכן ירמיהו ממשיך לצוות עליו גם כאשר הוא שר. הדבר מסביר גם מדוע שָׂרְיָה לא מיאן בטענה שהוא חושש שהבבלים יגלו את המגילה הזו; והדבר מבאר גם את צמד-המילים המוזר "שֶׁר מְנוּחָה", וכדלקמן.

רד"ק ביאר: "שהיה יָעַע המלך והיה עם המלך בעת מנוחתו לשוח ולהתענג עמו". לשיטת רד"ק מדובר בתפקיד שדומה לנאמר בדברי הימים (א כז, לג): "וְחוּשֵׁי הָאֲרָכִי יָעַע הַמֶּלֶךְ". אך שיטת הרד"ק קשה. שר ממלא תפקיד שיש בו שררה על אנשים; ולא מצאנו שחושֵׁי הָאֲרָכִי נקרא שר. לבד מכך אין זה מובן, מדוע תפקיד הייעוץ של יָעַע הַמֶּלֶךְ מוגבל דווקא לזמני מנוחה.

בתרגום יונתן מובאת מסורת שמרמזת להבנה אחרת⁵. לפי פשטות הכתוב, שָׂרְיָה היה עם ("אֵת") צדקיה במשלחת שהלכה לבבל. אך לפי המסורת שבידי התרגום - צדקיה לא היה שם בפועל; ושָׂרְיָה הלך "בשליחות צדקיה". לפי המסורת שבתרגום שָׂרְיָה היה "רב תוקרבתא", כלומר השר שאחראי על המְנוּחָה שהובאה למלך בבל; ולא שהוא היה שר שאחראי על מנוחה.

לפי המסורת הזו, בפרשיה מרומזת תוכחה של ירמיהו לשָׂרְיָה; על שהלך עם ("אֵת") המלך צדקיה בדרכי החיים! ירמיהו חינך את תלמידיו לנהוג לפי ההדרכות שבפרק 'קנין תורה' (אבות, ו, ה): "אֵל תִּבְקֹשׁ גְדֵלָה לְעַצְמְךָ... וְאֵל תִּתְּאָנֶה לְשַׁלְחָנְךָ שֶׁל שָׂרִים, שְׁשַׁלְחָנְךָ גְדוֹל מְשַׁלְחָנְךָ...". ירמיהו ציפה ששָׂרְיָה ימשיך ללכת אִתּוֹ בדרכי החיים - וישאר בבית המדרש. אך שָׂרְיָה שאף ל"גְדֵלוֹת" ול"מְנוּחָה" כמו אחיו; וכאשר הוא התייאש מלמצוא אותה אצל ירמיהו, הוא העדיף ללכת עם המלך צדקיה בדרכי החיים – ולזכות ל"שולחן של שר" בממלכתו. שָׂרְיָה מילא את התפקיד החשוב של "שר החוץ", והוא ייצג את המלך צדקיה

בהבאת המנחה למלך בבל. מבחינת שְׁרָיָה הוא הגיע ל"גְּדֻלוֹת" ול"מְנוּחָה" שהוא ייחל להם. צמד-המילים המוזר "שֵׁר מְנוּחָה" – מביע תוכחה-מעודנת של ירמיה כלפי שְׁרָיָה, שמצא מְנוּחָה (מְזוּיֶפֶת) מחוץ לכתלי בית המדרש. תוכחה לתלמיד שעזב את בית המדרש רמוזה במקום נוסף בספר ירמיה.

עֶבֶד מֶלֶךְ הַפּוֹשֵׁי

בזמן המצור, ירמיה המשיך לנבא שירושלים תיפול בידי הבבלים. הדבר הכעיס כמה שרים, והם ביקשו מצדקיה המלך שיאשר להם להמית את ירמיה; ומסופר (לח):

"וַיֹּאמְרוּ הַשָּׂרִים אֶל הַמֶּלֶךְ יוֹמֵת נָא אֶת הָאִישׁ הַזֶּה... וַיֹּאמֶר הַמֶּלֶךְ צְדָקְיָהוּ הִנֵּה הוּא בְּיָדְכֶם כִּי אֵין הַמֶּלֶךְ יוֹכֵל אֶתְכֶם דָּבָר... וַיִּטְבַּע יִרְמְיָהוּ בְּטִיט: וַיִּשְׁמַע עֶבֶד מֶלֶךְ הַפּוֹשֵׁי אִישׁ סָרִיס וְהוּא בְּבֵית הַמֶּלֶךְ כִּי נָתַנוּ אֶת יִרְמְיָהוּ אֶל הַבּוֹר... וַיֵּצֵא עֶבֶד מֶלֶךְ מִבֵּית הַמֶּלֶךְ וַיְדַבֵּר אֶל הַמֶּלֶךְ לֵאמֹר: אֲדַנִּי הַמֶּלֶךְ הֲרֵעוּ הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה אֶת כָּל אֲשֶׁר עָשׂוּ לִירְמְיָהוּ הַנְּבִיא... וַיִּצְוֶה הַמֶּלֶךְ אֶת עֶבֶד מֶלֶךְ הַפּוֹשֵׁי לֵאמֹר קַח בְּיָדְךָ מִזֶּה שְׁלֹשִׁים אָנָשִׁים וְהַעֲלִיתָ אֶת יִרְמְיָהוּ הַנְּבִיא מִן הַבּוֹר בְּטָרָם וְמוֹת..."

הפרשיה אומרת דרשני! הַשָּׂרִים כינו את ירמיה בצליל גנאי "הָאִישׁ הַזֶּה" ורצו להמיתו. צדקיהו ידע שירמיה אינו חייב מיתה; אך הוא הודה שאין לו מספיק כוח להתנגד להם. עֶבֶד פּוֹשֵׁי בא למלך צדקיה וכינה את "הַשָּׂרִים" בצליל גנאי "הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה", ופתאום יש לצדקיה כוח להתנגד לַשָּׂרִים! כיצד לא חשש הָעֶבֶד הַפּוֹשֵׁי לקרוא לַשָּׂרִים בכינוי גנאי? וכיצד יתכן שֶׁעֶבֶד פּוֹשֵׁי סיפק למלך צדקיה את הכוח להתנגד לַשָּׂרִים?

ניתן לומר שזה "נס גלוי" שנבע מההבטחה שהבטיח הקב"ה לירמיה "כִּי אֶתְּךָ אֲנִי לְהַצִּילְךָ"; אך ניתן להסתיר את הדבר בדרך טבעית. בתרגום יונתן מובאת מסורת שמגלה שהכתוב אינו כפשוטו: "וּשְׁמַע עֶבְדָא דְמַלְכָא צְדָקְיָה, גְבַר רַב...". המסורת משמיטה את התיאור פּוֹשֵׁי מן העבד; והיא מוסיפה ומסבירה שלא מדובר ב"איש סריס" אלא ב"איש שלטון חשוב". ממילא, צריך להבין את המילים "עֶבֶד מֶלֶךְ" במשמעות של "שר"; כמו להבדיל (מלכים ב כה, ח) "וַיְבַרְכֵּנוּ רַב טַבָּחִים עֶבֶד מֶלֶךְ בְּבֵל".

כאשר המילה "סָרִיס" מופיעה בתנ"ך בפני עצמה, פעמים שהיא במשמעות של "איש שלטון חשוב", ופעמים שהיא במשמעות של "איש שאינו מוליד". לפי הפשטות, כוונת אריכות הביטוי - "אִישׁ סָרִיס" – להדגיש בפנינו, שמדובר דווקא ב"איש שאינו מוליד" – כך הכריעו רד"ק ומלבי"ם. אך למרות זאת התרגום תרגם את "אִישׁ סָרִיס" בתור "גבר רב", כלומר, "איש שלטון חשוב".

רד"ק הביא שלפי מסורת חז"ל עֶבֶד מֶלֶךְ הַפּוֹשֵׁי היה ברוך בן נריה; אך הוא דחה את המסורת הזו מפני שהיא נוגדת את פשטות הכתוב; והכריע: "זה האיש היה עֶבֶד המלך והיה נושֵׁי וסָרִיס... והנכון בעיני עוד כי זה הכושי 'עֶבֶד מֶלֶךְ' היה שמו"; ומלבי"ם הסכים עם רד"ק.

אכן, פשטות הכתוב נוטה לשיטת רד"ק ומלבי"ם; אך מאידך, ההיגיון שולל זאת! צדקיה היה זקוק ל"גיבוי" משר חשוב - כדי להתנגד לקבוצת השרים שרצתה להטביע את ירמיה; ועֶבֶד פּוֹשֵׁי – לא היה מסוגל לספק לו את הצורך הזה! אמנם, גם שיטת התרגום מעוררת תמיהה, מדוע שר חשוב מכונה בכינוי גנאי: "עֶבֶד מֶלֶךְ", "הַפּוֹשֵׁי" ו"אִישׁ סָרִיס"?

מסורת חז"ל, שמדובר בברוך בן נריה, מאירה את רמזי תרגום יונתן. כזכור, ברוך רצה להגיע ל"גְּדֻלוֹת" ול"מְנוּחָה"; וּשְׁרָיָה אחיו – זכה למצוא אותן בתור שר אצל צדקיה. המסורת מרמזת, שברוך הלך בעקבות אחיו, וזכה גם הוא ב"שולחן של שר". ברוך היה "השר החשוב" שהציל את ירמיה מבור הטיט. לירמיה היתה תוכחה ל"שני האחים הקדושים" שנטשו את בית המדרש. התוכחה לשריה היתה מעודנת והוא מכונה "שֵׁר מְנוּחָה"; אך התוכחה לברוך, סופרו האישי, היתה נוקבת! ולכן הוא מכונה בכינויים חמורים: "עֶבֶד מֶלֶךְ", "הַפּוֹשֵׁי" ו"אִישׁ סָרִיס"!

"מילים סמליות" בבית המדרש של ירמיה

הכינויים לא נועדו לגנות את ברוך אלא להיות "ביקורת בונה". הכינויים הם "מילים סמליות" של הנביאים ותלמידיהם. המשמעות הסמלית של 'עֶבֶד מֶלֶךְ' היא פשוטה. ירמיה חינך את תלמידיו - "אַל תִּתְאַוֶּה לְשַׁלְחָנִם שֶׁל שָׂרִים"; והסביר להם שהשר נראה במעמד בכיר יותר מאלו שתחתיו, אך בסופו של דבר גם הוא 'עֶבֶד'! בסך הכל הוא עבד מכובד - 'עֶבֶד מֶלֶךְ'.

אנשים סבורים שהשר קובע ומוליד מאורעות ויוזמות חדשות בעולם, אך שערי פריה ורביה האמיתיים הם בתורה. כך פירש רבי יהודה הנשיא⁶ את תפילת יעבץ שעמד בראש בית מדרש⁷: "אִם בְּרַךְ תִּבְרַכְנִי – בַּפְּרִיָּה וּרְבִיָּה. וְהַרְבֵּיתָ אֶת גְּבוּלִי – בְּבָנִים וּבְבָנוֹת". לפי השקפת יעבץ, שערי פריה ורביה האמיתיים הם בחידושים שנולדים בתורה; - וביחס אליהם, ריבוי של בנים ובנות רגילים דומה לריבוי נכסים גשמיים. ירמיה המשיך את ההשקפה הזו; ולשיטתו, מי שהיה מסוגל לפרות ולרבות בתורה; ונטש זאת כדי לזכות ב"שולחן של שר" – נחשב ל"איש סריס". השימוש במלה "כושי" כסמל - הוא קדום ומופיע בתורה עצמה, וכדלקמן.

"מילים סמליות" - של משה וירמיה

בספר במדבר (יב) מסופר שמרים ואהרון דברו אודות האישה הכושית של משה.

"וַיִּתְּדַבֵּר מֶרְיָם וְאַהֲרֹן בְּמִשָּׁה עַל אֲדוֹת הָאִשָּׁה הַכּוּשִׁית אֲשֶׁר לָקַח כִּי אִשָּׁה כְּשִׁית לָקַח:"

תרגום יונתן מספר שם, שכאשר משה ברח מפרעה - הכושים השיאו לו את מלכת כוש; ומרים ואהרון התלוננו על כך שמשה פירש ממנה. הספור קשה מאוד. אם משה ברח בתחילה לארץ כוש והשיאו לו את מלכת כוש, ומשם הוא ברח לארץ מדין; מדוע האישה הכושית אינה מוזכרת בכל המאורעות הללו? ומי הביא אותה פתאום אל המדבר?!

במאמר הקודם "הכושים שברחו ללוח" התבאר שהקושי הזה מצטרף לסדרת קשיים שמצויים בתרגום יונתן ביחס לאשתו של משה; והתבאר ש"האשה הכושית" שימשה במילון בית המדרש - כסמל לחיבור לא מומלץ לעיסוקים הגשמיים של העולם. מרים ואהרון לא הסכימו עם האופן הקיצוני שמשה התייחס לחיבור הזה; והם הביעו את ביקורתם על כך. אך הקב"ה נזף בהם, וגילה להם שמה שנראה לפי מדרגתם כ"חיבור רצוי" וכ"אשה יפה" – אינו נכון ביחס למדרגת משה.

ירמיה רמז לשר ברוך, שהוא נמצא בתפקיד שאינו מתאים לו מבחינת כישוריו, הוא יכול היה להמשיך ולהתפתח בבית המדרש; אך תחת זאת הוא הלך לעסוק בצד הגשמי של העולם. ירמיה השתמש לשם כך - במילון של התנ"ך; והוא רמז לשר ברוך, שהוא הפך מ"סופר" (תלמיד חכם) - ל"כוש"!

התוכחה הזו כוונה כלפי ברוך, אך מבחינת ירמיה היא נכונה גם כלפי אחיו שריה. המעשה ב"שני האחים הסופרים" שהפכו ל"כוש" מרומז באגדת חז"ל, וכדלקמן.

"שני הכושים" שנשלחו ללז

במסכת סוכה (דף נג, א) מובא מעשה ב"שני כושים" שהיו "סופרים" ונשלחו לעיר "לז" כדי להציל את חייהם – אך הם מצאו שם את "מותם". וזו לשון המעשה בתרגום חופשי:
"שני כושים (כּוּשִׁיָּי) היו נמצאים לפני שלמה המלך – והם אָלִיחֶרֶף וְאַחֶיָּה בְּנֵי שִׁשְׁאָ סוּפְרֵי שְׁלֹמֹה. יוֹם אֶחָד רָאָה שְׁלֹמֹה אֶת מְלֶאךְ הַמּוֹת שֶׁהָיָה עֹצוּב. אָמַר לוֹ: מְדוּעַ אַתָּה עֹצוּב? אָמַר לוֹ: דוֹרְשִׁים מִמֶּנִּי שֶׁאֲפַגַּע בְּשֵׁנֵי כּוּשִׁים אֵלּוּ שְׁיוֹשְׁבִים לִפְנֵיךְ. מִסֵּר שְׁלֹמֹה אֶת שְׁנֵיהֶם לְשַׁעֲרֵי־מָוֶת (שְׂדִים) כְּדִי שִׁיעֲבִירוּ אוֹתָם לְמַחֲזוֹ שֶׁל לּוֹז. כִּאֲשֶׁר הֵם הִגִּיעוּ לְמַחֲזוֹ שֶׁל לּוֹז הֵם מָתוּ. לְמַחֲרָת רָאָה שְׁלֹמֹה אֶת מְלֶאךְ הַמּוֹת כִּשְׁהוּא שִׁמַּח. אָמַר לוֹ: מְדוּעַ אַתָּה שִׁמַּח? אָמַר לוֹ: לְמִקּוּם שֶׁבּוּ רִצִּיתִי אוֹתָם - לְשֵׁם שְׁלַחְתָּם. מִיָּד פָּתַח שְׁלֹמֹה וְאָמַר: רִגְלֵי שֶׁל הָאָדָם הֵן הָעֵרֵבִים שֶׁלּוֹ; לְמִקּוּם שֶׁהוּא מֵתְבַקֵּשׁ - לְשֵׁם הֵן מוֹבִילוֹת אוֹתוֹ."
רבי אברהם בן הרמב"ם כתב במאמר על אגדות חז"ל (הדרך הרביעי, החלק הרביעי): "ואפשר כשיתבונן אדם היטב במלות המעשה הזה - ימצא עניין לכל מלה ומלה, ואין רצוני להאריך עתה בזה".

במאמר הקודם "[הכושים שברחו ללז](#)" התבאר, שהעיר "לז" מסמלת בתנ"ך את "[העיסוק](#) ביישובו של עולם"; ושיש "חיים" גם בעיסוק הזה – ולא רק בבית המדרש. כמו כן, "כושי" מסמל את "מי שעוסק ביישובו של עולם". המסקנה מכך היא, ש"לז" נחשבת לעיר של "חיים" עבור "כושים". מאידך, אדם שהוא "סופר" באופיו, ונקלע ל"לז"; כלומר, שהחל לעסוק כל-כולו ביישובו של עולם – לא יחוש בסופו של דבר סיפוק והנאה. לזו נחשבת "מקום של מות" - עבור "סופר".

"נשמת" האדם היא החלק העליון במהותו, והיא משתמשת ב"חכמה" - כ"חלק תחתון" (רַגְלִים) שמביא אותה למקום שהיא צריכה להגיע אליו. שלמה שהיה "החכם באדם" - מסמל במעשה הזה את ה"חכמה".
ברוך ושריה קיפו להגיע ל"מנוחה" ("נבואה") אצל ירמיה, והיא בוששה לבוא. החכמה אמרה להם (משלי יג, יב): "תִּחְוֶלֶת מְמַשְׁכָּה מִחֶלֶה לֵב, וְעֵץ חַיִּים תִּצְאָה בָּאָה". אדם שמתאוה זמן ממושך לדבר מסוים ואינו משיגו - מזיק לבריאותו. מאידך, מי שמקבל את תאוותו – מאריך את ימיו. ה"חכמה" שלהם אמרה להם, שהם "כושים" שנקלעו בטעות ל"קריית ספר". ה"חכמה" שלחה אותם ל"לז"; להיות בין שאר ה"כושים"; והם בחרו להיות "שרים" אצל "הכושי הגדול", אצל צדקיה.

אך בסופו של דבר – הם לא חשו סיפוק. ה"נשמה" שלהם חשה תחושת מות. תפקיד שנחשב "יפה" עבור "הכושי הגדול" צדקיה – נחשב מכוער עבור נשמתם. הנשמה אמרה להם, שהקשיים אצל ירמיה היו קשיים זמניים שעמדו לחלוף! הם בעצם "סופרים", וחוסר הסיפוק שיש להם כעת ב"לז" עלול לקצר את ימיהם. הנשמה גילתה להם, שה"חכמה" עמדה להם לרועץ; ופעלה עבורם כ"רַגְלִים" שהביאו אותם למקום שהתברר בתור "מות" עבורם.

לפי מסורת חז"ל (מגילה דף יד, ב) שני האחים חזרו בסופו של דבר לבית המדרש, וזכו להיות נביאים. חזרתו של ברוך לסביבת ירמיה התרחשה לאחר החורבן, והיא מתוארת בספר ירמיה עצמו.⁸

מקור המסורות שבתרגום יונתן

כפי שראינו, בתרגום יונתן על ספר ירמיה יש מסורות שידועות רק למי שחי באותה התקופה. התרגום יודע שצדקיה עצמו לא היה במשלחת שיצאה להביא מנחה לבבל; כנגד פשט הכתוב. התרגום יודע ש"עֶבֶד מֶלֶךְ הַכּוּשִׁי אִישׁ סָרִיס" לא היה עבד כושי סריס אלא שר חשוב; כנגד פשט הכתוב. ומאידך בכתוב (ירמיהו נב, כה) "סָרִיס אֶחָד אֲשֶׁר הָיָה פֶּקִיד עַל אֲנָשֵׁי הַמֶּלְחָמָה" – התרגום יודע שהוא היה גם "גוזא" (איש שאינו יכול להוליד); כנגד פשט הכתוב.

הרב מנחם כשר, חקר בזמנו את תרגום יונתן על התורה. בתחילה הוא פרסם שהתרגום חובר בתקופה מאוחרת מאוד, אולם אחר כך הוא חזר בו וכתב (תורה שלמה, כרך לה [בסוף כרך ט במהדורה החדשה] בהקדמה, בפרק א עמוד א, פסקה ג):
"התרגום המכונה היום יונתן... בו הכניסו עזרא ואנשי כנה"ג את הפירוש שאמרוהו בע"פ על פי המסורה שבידיהם ממש רבנו... תרגום זה היה בבחינת 'מגילת סתרים' דהיינו שלא היה מיועד לשם לימוד ברבים, אלא היה נועד לראשי העם ומוריו... ונחוץ לציין שגם מילים או ביאורים שהיו רשומים על הגליון חדרו סוף סוף אל תוך התרגום."
כפי שראינו, תרגום יונתן על התורה ותרגום יונתן על ירמיה מבינים באותו האופן את המשמעות הסמלית של "האשה הכושית" של משה. במאמר "[גרשום - הגבר שבחבורה](#)" התברר שתרגום יונתן על התורה ותרגום יונתן על ספר דברי הימים משתמשים באותה שפה סמלית ביחס ל"בנים" של משה.

ניתן לאחד בין כל המסקנות האלו ולומר, שהמסורות ההלכתיות והמסורות ההיסטוריות הגיעו אלינו באמצעות ברוך בן נריה. ברוך "הכושי" – הפך את עורו וחזר להיות "סופר" שצמוד לירמיה ומקבל ממנו את מסורת התורה; והוא גם זה שבקי במה שארע באמת בתקופת ירמיה. אך, ברוך ירד למצרים יחד עם ירמיה, ואלו עזרא עלה מבבל כעבור למעלה ממאה שנה. כיצד ניתן לגשר על המרחק הגיאוגרפי הזה ועל פער הדורות הזה?

ניתן לומר, שתלמידי ברוך הגיעו ממצרים לבבל ובידם המסורות האלו, ותלמידי תלמידיהם העבירו את המסורת לעזרא. אולם לפי מסורת חז"ל הפתרון פשוט בהרבה. ברוך עצמו עבר ממצרים לבבל, והוא האריך ימים ולימד באופן אישי את עזרא (מגילה דף טז, ב): "שכל זמן שברוך בן נריה קיים - לא הניחו עזרא ועלה".⁹

1 "בְּרֵאשִׁית מִמְלַכּוֹת יְהוּזָקִים... וְנִהְיָ כְּכֹלֹת יִרְמְיָהוּ לְדַבֵּר... וַיִּתְּפֹשׂוּ אֹתוֹ הַכְּהֲנִים וְהַנְּבִיאִים וְכָל הָעָם לְאֹמֶר מוֹת תָּמוּת: ". (כו, א-ח).
2 "וַיִּצְוֶה הַמֶּלֶךְ... לְקַחַת אֶת בְּרוּךְ הַסֵּפֶר וְאֶת יִרְמְיָהוּ הַנְּבִיא וַיִּסְתַּרְם ד' ". (ירמיהו לו, כו).
3 כמבואר גם במסכת מגילה (דף טו, א) : "במתניתא תנא : כל שמעשיו ומעשה אבותיו סתומין, ופרט לך הכתוב באחד מהן לשבת...".
4 כעין כך מבוארת כוונת ברוך במכילתא (דרבי ישמעאל, בא, ד"ה לאמר)
5 "פתגמא די פקיד ירמיה נביא ית שריה בר נריה בר מחסיה כד אזל בשליחות צדקיה מלך שבטא דבית יהודה לבבל בשתא רביעתא לממלכיה ושריה רב תוקרבתא: " (תרגום יונתן שם).
6 תמורה דף טז, א
7 "וַיִּקְרָא יַעֲקֹב לֹא-לֵהִי יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר אִם בְּרַךְ תִּבְרַכְנִי וְהִרְבִּיתִּי אֶת גְּבוּלֵי וְהִיִּתָּה יָדְךָ עִמִּי וְעָשִׂיתָ מְרַעָה לְבִלְתִּי עֲצָבִי וַיָּבֵא אֶל-לֵהִים אֶת אֲשֶׁר שָׁאָל: " (דברי הימים א ד, י).
8 "...וְכָל הַנְּאֻשִׁים הַזֵּדִים אֲמָרִים אֶל יִרְמְיָהוּ שֶׁקָּרָאתָ מִדְּבָר... כִּי בְרוּךְ בָּן גְּרִיזָה מִסִּית אֶתְּךָ בְּנוֹ...". (ירמיהו מג, ב-ג).
9 וברוך עצמו לא הקדים ועלה לארץ ישראל מפני ש"אדם גדול וישיש היה ואפילו בגלקטיקא לא היה יכול להטען". (שיר השירים רבה, ה, ה).

לע"נ אמו"ר רחל בת ר' בנימין בונים ע"ה

שו"ת במראה הבזק

(מתוך ח"ו)

Jerusalem, Israel

ירושלים, ישראל
אלול תשס"ה

"טירחא דציבורא" בזמן אמירת "מי שברך" לחולים

שאלה

בזמן האחרון נהגו בכמה בתי כנסת בדרך הבאה: בזמן אמירת "מי שברך" לחולים בשבת, כאשר מגיעים לשלב של הזכרות שמות חולים, שותקים במשך כמה שניות וכל אחד שיש לו חולה מתבקש לאמרו בפה במקום מושבו, ואז ממשיכים "בעבור שהציבור...".
האם מה שהגבאי אומר בתחילה ובסוף מתקשר עם מה שהיחידים אומרים את השם בעצמם? האם בכלל חידוש כזה ראוי, על אף הבנת הצורך בעניין "טירחא דציבורא"?

תשובה

עצם אמירת תפילה עבור חולה בשבת איננה דבר פשוט, ובמקורה לא הותרה אלא לחולה שיש בו סכנה¹. לשאר חולים יש לחוש משום גרימת צער בשבת², וגם משום טירחא דציבורא, כאשר הדבר גורם להארכת זמן התפילה בבית הכנסת³.
נהגו בכל קהילות ישראל לומר "מי שברך לחולים"⁴, וניתנו לכך כמה טעמים בדברי הפוסקים. יש שכתבו שכיוון שמוסיפים "בתוך שאר חולי ישראל" הרי זה כצרכי רבים, המותרים בשבת⁵, ויש שכתבו שאין זו תחינה אלא ברכה לחולה, ואף אם זו תפילה – לא הותרה אלא בשל הנוסח הקבוע שבו היא נאמרת, שאין חשש שיעורר צער ובכי⁶.
נראה שהמעבר להזכרת שמות החולים על-ידי המתפללים עלול לפגוע באופיו של ה"מי שברך" ולהפכו לתפילה אישית לרפואת החולה, ומשום כך יש עדיפות מסוימת בהשאת המנהג הקיים, דהיינו – שהש"ץ יאמר לבדו את ה"מי שברך", כולל שמות החולים⁷.
נוסיף, שכיוון שהשיקול של "טירחא דציבורא" הנו שיקול נכון כשלעצמו, מן הראוי שבכל בית כנסת יכינו דף עם שמות החולים מבעוד יום, ובכך ייחסך זמן רב⁸.
בנוגע לשאלה אם אמירת החזן ואמירת הציבור יכולים להצטרף יחד, נראה שיש מקום לומר שאכן ניתן לצרף⁹. אך כאמור, ראוי לנהוג כמנהג המקורי, ומכל מקום מן הראוי לציין שישנם מקומות שבהם נוהגים כפי ההצעה שהוצעה בימים שבהם הברכה עלולה להתארך מאוד, כגון בימים נוראים.

1 במשנה (תענית פ"ג מ"ז, דף יט ע"א) נחלקו התנאים אם מותר להתפלל בשבת על "עיר שהקיפוח גויים או נהר ועל ספינה המטורפת בים", ולהלכה נחלקו בכך רמב"ם (המתיר) וטור (האוסר). "בית יוסף" (טור או"ח בסוף סי' רפח) הביא את דברי ר"ן שכתב להתיר, והוסיף ש"אפשר שעל זה סמכו בהרבה מקומות שאומרים על החולים מצלאין (נוסח התפילה) בשבת, ומ"מ דוקא בדבר שיש בו סכנת חיים וכדו". וכן הובא להלכה ברמ"א (שם בסוף סי' רפח): "וכן מותר לברך החולה המסוכן בו ביום".
2 כגמרא (שבת יב ע"ב) נאמר: "בקושי התירו לנחם אבלים ולבקר חולים בשבת", ופירש רש"י: "מפני שמצטער", ובשו"ע (או"ח סי' רפז) פסק מרן המחבר שהמבקר את החולה לא יאמר לו כדרך שאומר לו בחול, ופירש "משנה ברורה" (שם סי' ב): "דמצטער ומעורר הבכי, דאסור בשבת".

³ שיקול זה הועלה בשו"ת "שאילת יעבץ" (סי' סד), שכתב שראוי לבטל את המנהג שמאריכין באמירת "מי שברך" לחולים, "משום שנצטוינו לענג את השבת, ושלא נאריך בבקשתינו כמו בחול, האי הוא טרחא דציבורא... לכן אותו מנהג שנהגו לברך טעות הוא בידי חזנים...". אלא שכתב בדבריו: "שאינן כוחנו יפה למחות מאחר שנהגו משנים קדמוניות". יעוין שם.

⁴ בגמרא (שבת יב ע"א) נאמר: "ת"ר, הנכנס לבקר את החולה אומר 'שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא', ור"מ אומר 'יכולה היא שתרחס', ר' יהודה אומר 'המקום ירחם עליך ועל חולי ישראל', ר' יוסי אומר 'המקום ירחם עליך בתוך חולי ישראל', שבנא איש ירושלים בכניסתו אומר שלום וביציאתו אומר 'שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא'".

ומרן המחבר (שו"ע או"ח סי' רפז) פסק כתנא קמא, שאין לברך את החולה כדרך שאומר בחול. לאור זאת תמה "מגן אברהם" (סי' רפח ס"ק יד) על המנהג הנהוג כיום להתפלל ולבקש רפואה על החולה, וכתב שאולי סומכים על דעת רמב"ן (בס' תו"א) שפסק כר' יוסי, הסובר בגמרא (שבת שם) שמותר לומר לחולה: "המקום ירחם עליך בתוך חולי ישראל". והוסיף "מגן אברהם" שיש לומר גם "שבת היא מלזעוק ורפואה קרובה לבוא", וכן פסק "משנה ברורה" (שם ס"ק כח).

ויש להעיר שבשו"ע הרב (סי' רפז) כתב שאין לומר ב"מי שברך" "ירפאהו ויחלימהו", דהיינו לא להזכיר לשון של בקשה ותפילה לרפואה, אך אין מנהגנו כך.

⁵ כך ביאר "כלבו" (סי' קיב) את דעת ר' יוסי בגמרא (שבת שם), שלפי שכולל את החולה "בתוך חולי ישראל" הנה הוא כצרכי רבים, המותרים בשבת. על-פי דבריו כתב בשו"ת "באר משה" (ח"ד סי' קג) לבאר את מנהגנו לומר בבתי הכנסת "מי שברך" לחולים, שהוא צרכי רבים.

⁶ כן כתב "בית יוסף" בשו"ת "אבקת רוכל" (סי' יב): "וכן פשט המנהג (לברך גם חולה שאב"ס... ולא ראינו מי שפקפק בדבר מעולם, ונ"ל שהטעם מפני שלא מנעו חכמים להתפלל על החולה אלא כשהוא בענין שמאותה התפילה ימשך צער לחולה או למבקר... אבל כשאומרים 'מי שברך' אין הכוונה להתפלל עליו בדרך תפילה ממש אלא לומר שירצה השם פעליו וצדקותיו... תזכרנה לפני ה', ובזכות זה ירפאהו ורפואה שלימה, ואין דברים אלו מעוררים צער ובכי אלא מחזקים לב החולה ולב אוהביו ומיודעיו להבטיחם שינצל מחוליו בשכר המצוה הזו, ועוד דאפי' אם הי' מי שברך הוא דרך תפילה אין בכך כלום, כיון שהוא נוסח קבוע וכו'".

⁷ לדעת הגר"א רבינוביץ יש להעדיף את המנהג החדש, בגלל עדיפות השיקול של טירחא דציבורא, ראה להלן בהמשך התשובה.

⁸ ביחס לגזרת קריאה בשטרי הדיוטות עיין בשו"ע (או"ח סי' שז סעי' יב-יג) וב"משנה ברורה" (שם), ועיין ב"שער הציון" (שם אות נד), שלפי "שערי אפרים" יש לצדד להקל בזה. ובישיבת "ברכת משה", על-פי הוראת הגר"א רבינוביץ הגבאי אומר: "...ירפא את החולים המוזכרים ברשימה" ואין מזכירים את שמות החולים במפורש.

⁹ האחרונים דנו בדין שומע כעונה, אם ניתן לקיימו בחצי ברכה, דהיינו שהשומע ישמע חלק מהברכה ויאמר בעצמו את החלק השני. ר' עקיבא אייגר בתשובותיו (שו"ת או"ח מהדו"ק סי' ז) ובחידושו (ברכות דף כ) כתב שהדבר אפשרי, וסביב דבריו דנו האחרונים, ראה ב"חזון איש" (או"ח סי' כט), "הר צבי" (ברכות דף כ במהדורה החדשה), "קהילות יעקב" (ברכות סי' ט). ובנדון דידן מסתבר לומר שידו כולם שהדבר אפשרי, כיוון שאין הציבור יוצא מדין "שומע כעונה", אלא הוא רק עונה לתפילת החזן. אלא שהבדל זה מהווה גם סיבה לחומרה, שכן מסתבר שתפילת החזן נחשבת לתפילת הציבור מבחינת מעלתה, מכוח שמיעת הציבור ועניית אמן על-ידו (כמו חלקים נוספים שהחזן אומר במעמד הציבור), ואם כן ייתכן שאמירת השמות על-ידי כל יחיד ויחיד גורעת.

בשם צוות המשיבים ובברכת התורה,

הרב משה ארנרייך הרב יוסף כרמל
ראשי הכולל

חברי הועדה המייעצת:
הרב זלמן נחמיה גולדברג
הרב נחום אליעזר רבינוביץ
הרב ישראל רוזן

